

СТАНОВИЩЕ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ПІВНІЧНОЇ БУКОВИНИ І ХОТИНЩИНИ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

Охарактеризовано розвиток сільського господарства Північної Буковини і Хотинщини у період входження до складу королівської Румунії. Досліджено проблеми аграрного сектору, що виникли у зв'язку із бойовими діями протягом Першої світової війни. Проаналізовано заходи румунської влади щодо покращення стану основних галузей сільського господарства краю; показано їх наслідки.

Ключові слова: Північна Буковина, Хотинщина, сільське господарство, Рільничі камери.

Охарактеризовано развитие сельского хозяйства Северной Буковины и Хотинщины в период вхождения в состав королевской Румынии. Исследовано проблемы аграрного сектора, возникшие в связи с боевыми действиями в течении Первой мировой войны. Проанализировано меры румынских властей по улучшению состояния основных отраслей сельского хозяйства края; показаны их последствия.

Ключевые слова: Северная Буковина, Хотинщина, сельское хозяйство, Полеводческие камеры.

In the article the author describes the development of agriculture in Northern Bukovyna and Hotyn region during the entry to the amalgamation of Royal Romania. He investigates the problems of the agricultural sector, which arouse in connection with battle actions during the First World War. He analyzes the measures of Romanian authorities for the improvement of condition of basic branches of agriculture in the region; shows their consequences.

Key words: Northern Bukovyna, Hotyn region, agriculture, Agricultural cameras.

Ключовим аспектом румунської аграрної політики на території Північної Буковини і Хотинщини була селянська реформа, започаткована практично одразу після окупації краю. Дослідники багато уваги приділили причинам її проведення, меті, завданням, ходу та наслідкам [18; 20; 21; 22; 23; 24; 25; 28; 38], залучивши при цьому до наукового обігу чимало різнопланових джерел (законодавчих актів [12-17], статистичних матеріалів [7-11], спогадів [19; 34], архівних документів та матеріалів тогочасної преси [27]). Натомість інші сторони розвитку сільського господарства краю, не пов'язані із реформою, досі ще не достатньо висвітлені. Тому, мета даної публікації – заповнити існуючу прогалину і проаналізувати діяльність румунської влади щодо надання екстреної допомоги аграріям з метою подолання наслідків Першої світової війни, впорядкування органів управління аграрним сектором, відновлення закладів сільськогосподарської

освіти, налагодження роботи Рільничих камер тощо.

Перша світова війна болюче вдарила по сільському населенню регіону. Адже значна частина чоловічого населення воювала у складі ворогуючих армій; практично в кожному селі в зоні бойових дій налічувалися десятки зруйнованих господарств; сільськогосподарські знаряддя, машини, обладнання було або знищене, або вивезене воюючими сторонами; постійно реквізувалися коні, вози, продовольство; зменшилась кількість та якість родючих ґрунтів через риття тисяч кілометрів військових траншей, окопів, бліндажів та вибухи боєприпасів [35, р. 5]. В багатьох населених пунктах скорочення кількості коней порівняно з 1914 р. становило 50 %, великої рогатої худоби – 20 %, овець – 50 %, свиней – 60 % [35, р. 6]. Щодо тяглової худоби, то її поголів'я зменшилося на половину [37, р. 1]. Наприкінці 1918 р. край виглядав як суцільне поле битви зі

зруйнованими селами, комунікаціями, збіднілим і деморалізованим населенням. Загалом, аграрний сектор регіону був у катастрофічному становищі, а новоприбула влада аби втриматися у краї повинна була щось змінити на краще. Тож, з одного боку, для покращення ситуації румунська адміністрація розпочала підготовку масштабних перетворень, метою яких був перерозподіл земельних угідь на користь малоземельних або безземельних селян, а з іншого – почала надавати негайну допомогу селянам.

Так, для полегшення становища сільського населення румунський уряд виділив сотні вагонів кукурудзи і муки для харчування та насіння, було врегульовано споживання м'яса, завезена велика кількість будівельних матеріалів, сільськогосподарських знарядь, паливно-мастильних матеріалів. В спеціалізованих майстернях надавалася допомога з ремонту сільськогосподарських машин, возів, плугів. З метою збільшення поголів'я худоби вживалися заходи для боротьби з масовими хворобами тварин, заборонено їх експорт і забивання без дозволу влади [35, р. 21-22].

У 1919 р. в Чернівцях (для повітів Буковини та Бессарабії) було продано по собівартості 75 сівалок, 97 картоплекопалок [35, р. 18], 80 механічних грабелів, 1 500 плугів, 700 пар борон, 200 культиваторів, 30 млинових каменів, 47 молотарок, 70 віялок, 50 косарок, 50 трієрів, 150 десяткових ваг з комплектами гирь, 450 возів, 5 000 штикових лопат, 6 000 вил, 12 000 грабелів, 100 000 сап, 2 000 ножиць для стрижки овець, 150 вагонів насіння зернових і 5 000 кг насіння городини [35, р. 19]. Загальна вартість товарів становила 20 млн. леїв [35, р. 20].

У 1921 р. спостерігалися масові захворювання тварин у Сторожинецькому повіті. Тому Генеральний регіональний санітарно-ветеринарний інспекторат для запобігання поширення збудників хвороб заборонив імпорт і перевезення через Буковину живих тварин та м'ясо-молочної продукції. Населення зобов'язувалося повідомляти місцеві примарії про їх забій чи загибель, для проведення перевірки [2, арк. 2].

У 1923 р. Міністерством сільського господарства були створені Регіональна дирекція лісів, Регіональний зоотехнічний

інспекторат, Інспекторат сільськогосподарського навчання, Інспекторат кадастру, Склад реманенту і насіння та повітові сільськогосподарські ради з центром у Чернівцях [35, р. 9].

У квітні 1921 р. у Чернівцях утворено садівниче товариство, яке займалося розвитком садівництва і городництва [5, арк. 29]. При Складі реманенту і насіння 1928 р. у Чернівцях заснована дослідна насіннева станція (вартість 1 млн. 200 тис. леїв). Насіння тут продавалося по 8 леїв за 100 кг (за зниженими цінами, різницю доплачувала держава) [35, р. 27].

Кожен повіт мав свого повітового агронома, в обов'язки якого входило: наглядати за сільськогосподарськими роботами, затверджувати плани посівів сільськогосподарських культур в усіх маєтках повіту, раз на рік організовувати виставки племінної худоби, управляти агрономічними школами (працювали взимку), створювати різні товариства тощо [1, арк. 2]. Окрім того, у Чернівцях місцеві агрономи один раз на місяць видавали здвоєні номери сільськогосподарської газети «Agriculatorul» («Землероб»). Тут розміщувалися різноманітні накази місцевої влади, що стосувалися сільськогосподарського життя краю [30], викладалися теоретичні матеріали та давалися практичні поради з городництва, садівництва, бджільництва, птахівництва, тваринництва [31] і лісництва [29].

У 1919 р. було відновлено сільськогосподарську школу в Кіцмані, яка отримала 100 га землі під ферму і дослідні ділянки [35, р. 35].

З 1925 р. діяли Рільничі камери, до яких залучалися переважно старі кадри, що мали досвід роботи у подібних установах у період австрійського та російського правління у краї [32, р. 18].

На жаль, робота Камер не завжди була стабільною. Зокрема, Рільнича камера Чернівецького повіту, утворена згідно закону про Рільничі камери 12 вересня 1925 р., почала працювати з 1 жовтня. Вона охоплювала повіти: Чернівці, Кіцмань, Заставна, Вашківці, Вижниця. За перший рік роботи нею проведено понад 20 засідань. Але 23 липня 1926 р. її розформовано і створено комісію з реорганізації, якій передано все майно.

Протягом місячної роботи комісії проведено нові вибори членів Камери та сформовано дирекцію, якій передано справи [33, р. 2]. Очолив Рільничу камеру Чернівців великий землевласник барон Отто Мустеаца [33, р. 1, 3].

Рільничі камери повітів організували виставки, які мали сільськогосподарський (часто зоотехнічний) напрямок. Вони мали більше конкурсний характер, адже учасникам видавалися премії за досягнення у галузі, сільськогосподарська техніка та дипломи [32, р. 18]. Наприклад, на виставці Чернівецької Камери у Заставні у липні 1927 р. переможці отримували медалі, дипломи і премії у розмірі від 150 до 500 леїв [33, р. 13-16], а преміальний фонд виставки у Кіцмані в серпні 1927 р. склав 25 тис. леїв [33, р. 16-17].

Під час проведення експозицій поширювалися інформаційні бюлетені [32, р. 18]. На такі заходах вхід обов'язково був вільний [3, арк. 3]. Завдяки Камерам значна кількість краян брала участь у сільськогосподарських виставках у Яссах, Кишиневі, Ботошанах та Дорохої [32, р. 18].

Стосовно інформаційних бюлетенів Камер необхідно додати, що вони друкувалися за зразками з інших частин країни і забезпечували популяризацію роботи установ та більш тісний контакт із аграріями. Наприклад, бюлетень чернівецької Рільничої камери мав видаватися щомісяця з вересня 1927 р. [33, р. 1]

Одним із основних аспектів роботи Камер були рільничі курси, які проводилися для селян краю з метою поширення нових методів ведення сільського господарства [26, с. 1]. Окремі установи мали бібліотеки з тематичною підпискою періодичної літератури [33, р. 10].

Також Рільничі камери організували пункти прокату реманенту, в кожному з яких, як правило, була одна десятирядова сівалка, одна п'яти-, одна дворядна для кукурудзи, молотарка, віялка, два культиватори та ваги. Рільничі камери повітів постійно привозили корів сментальської породи, які розповсюджувалися по селах. А селянам, котрі мали племінних биків, забезпечували додатково передачу в оренду

на 5 років по 2 га землі для вирощування фуражу для них. Також з середини 1920-х років почали довозити на розплід і свиней. В Хотинському повіті, де було добре розвинуте вівчарство, з середини 1920-х років Рільнича камера почала привозити щорічно по 40 баранів каракулевої породи. Таким чином, якість каракулевих смушків покращилася і їх ціна зросла в 4 рази [32, р. 13].

Чернівецька Рільнича камера мала станції для злучки тварин. Вони були у Боянах, Вікні, Кіцмані, Козміні (нині – Валя Кузьміна) та ще кількох комунах. У перші роки там утримували по два державних жеребці [33, р. 8].

Рільничі камери дбали й про розвиток бджільництва. Якщо до 1918 р. воно мало здебільшого примітивний характер, то з 1920-х років стало на вищий щабель. Так, 1927 р. Рільнича камера в Хотині влаштувала зразкову демонстраційну постійно діючу пасіку на 10 вуликів, обладнану всіма необхідними аксесуарами і проводила навчальні заняття для бджолярів [32, р. 15-16]. А Чернівецька Камера у 1926 р. зі своїх фондів виділила 80 тис. леїв Товариству бджолярів Буковини [33, р. 9].

В районах, де було розвинуте садівництво, Рільничі камери допомагали з апаратами та хімікатами для обприскування дерев від різних хвороб. А в Хотинському повіті, де раніше сливи сушилися на примітивних лозницях, у 1920-х роках збудували спеціальні печі у Ширівцях, Клішківцях, Хотині та Бочківцях. Наприкінці 1920-х років було вже 29 спеціальних печей для висушування слив та 2 814 примітивних лозниць. Розсадники сортових фруктових дерев створювалися у Владичній, Хотині, Колінківцях, Грубні, Селищі та Рукшині. З 1927 р. Рільнича камера почала створювати дослідні ділянки для садівництва, де вирощували саджанці яблук, груш та слив. Саджанці передавалися власникам безкоштовно, але ті зобов'язувалися протягом 10 років доглядати їх, згідно з інструкціями камери. Організувалися 4-5-денні курси для садівників [32, р. 15-16]. Також в моменти збільшення кількості шкідників у садах Хотинська префектура для підвищення ефективності методів боротьби з

паразитами організовувала навчання для населення, яке проводилося мовами громад [4, арк. 583].

У практиці Рільничих камер була щорічна виплата стипендій бідним студентам-ветеринарам, спонсорська допомога на навчання і стажування за кордоном за сільськогосподарським профілем, фінансова допомога Товариству ветеринарної медицини тощо [33, р. 9].

Оскільки у краї гостро стояла проблема взаємовідносин між власниками цукрових заводів і буряководами (порушувалися права останніх), Рільнича камера у Чернівцях сприяла врегулюванню конфлікту. Зокрема, 5 вересня 1927 р. провела перший з'їзд землеробів, що вирощували цукровий буряк на Буковині, у Бессарабії і на Півночі Молдови [33, р. 20], на якому були присутні делегації із дванадцяти Рільничих камер означеного регіону [33, р. 21].

З найважливіших питань з'їзду – обговорення контрактів між власниками цукрових заводів і буряководами; ознайомлення із зразками закордонних угод. Піднімалося питання несправедливості стосовно виробників сировини зі сторони власників заводів [33, р. 22]. Підсумком стала розробка нового типу контракту на закупівлю буряку [33, р. 25].

Результатом таких заходів стало те, що 1920 р. в краї не залишилося жодного шматка землі, придатного для землеробства, який би не був обробленим. А з 1921 р. почався експорт сільськогосподарської продукції, в тому числі й худоби [35, р. 8]. Станом на 1927 р. вдалося відновити довоєнне поголів'я коней та овець, але певні проблеми ще залишалися з вирощуванням свиней і корів, приросту поголів'я яких практично не спостерігалось порівняно із 1919 р. [35, р. 27].

Аби краще оцінити діяльність румунської влади необхідно детальніше розглянути становище сільського господарства повітів краю наприкінці румунського правління. У 1936 р. Чернівецький повіт із загальною площею 177 100 га мав 119 682 га орної землі (67,57 %), що складало 0,41 % всієї площі країни, 2 096 га – неродючі землі. Природні сінокоси займали 9 436 га, пасовиська – 7 279 га, ліси – 27 615 га, сливові

сади – 205 га, інші фруктові дерева – 908 га.

Найбільше сіяли зернових – 82 281 га. З них кукурудзи – 29 041 га з валовим збором 308 881 ц, середньою врожайністю 10,6 ц з 1 га; жита – 19 364 га з валовим збором 245 580 ц, середньою врожайністю 12,6 ц з 1 га; пшениці – 16 483 га, з валовим збором 177 484 ц, середньою врожайністю 10,7 ц з 1 га; ячменю – 13 476 га з валовим збором 158 868 ц, середньою врожайністю – 11,7 ц з 1 га, а також вівса – 3 845 га, з валовим збором 46 011 ц і середньою врожайністю – 11,9 ц з 1 га. Незначними були посіви гречки – 67 га та проса 4 га.

Культивовані сінокоси охоплювали – 10 178 га, з них: конюшина 6 054 га (192 961 ц сіна, 31,8 ц з 1 га), люцерна 1 295 га (50 563 ц сіна, 39,1 ц з 1 га), інші 2 025 га. Кормові коренеплоди – 804 га, з валовим збором 141 410 ц і середньою врожайністю 175,8 ц з 1 га. Картопля і овочеві культури займали 20 149 га, з яких картопля 18 276 га, з валовим збором 3 076 944 ц і середньою врожайністю 168,3 ц з 1 га. Капуста – 373 га, з валовим збором 76 558 ц, середньою врожайністю 205,2 ц з 1 га. Цибуля – 252 га, з валовим збором 44 941 ц, середньою врожайністю 178,3 ц з 1 га. Традиційно використовувалися і ущільнюючі культури. Картопля між кукурудзою давала 30 022 ц врожаю, квасоля між кукурудзою – 30 024 ц, гарбузи між кукурудзою – 441 282 ц. Технічні культури займали 4 978 га, з них – цукрові буряки 3 461 га, з валовим збором 798 074 ц, середньою врожайністю 230,5 ц з 1 га; коноплі – 524 га, при чому валовий збір волокна становив 1 989 ц (середня врожайність 3,7 ц з 1 га), а валовий збір сім'я – 2 512 ц (середня врожайність 4,7 ц з 1 га); соняшник – 266 га з продуктивністю 2 367 ц та середньою врожайністю 8 ц з 1 га. Чернівецький повіт займав провідне місце по середній врожайності цибулі і капусти та друге місце по картоплі в усій Румунії.

Щодо тваринництва, то в середині 1930-х років у Чернівецькому повіті нараховувалося 28 329 коней, 46 915 волів, 38 910 овець, 1 572 кіз та 31 176 свиней. Розвинутим було й бджільництво, адже всього в повіті було 6 580 вуликів, з яких лише 1 580 примітивних (дупляків) [36, р. 129], в той час

коли у 1923 р. у повітах, що ввійшли до Чернівецького після територіально-адміністративної реформи тут було 5 865 [6, арк. 4].

В Сторожинецькому повіті основу економіки складала експлуатація лісів та сільське господарство. Загальна його площа у 1936 р. становила 265 300 га. Орна – 80 018 га (30,16 % повіту) і 0,27 % площі всієї Румунії [36, р. 424]. Неужитки охоплювали 11 670 га, природні сінокоси – 22 146 га з продуктивністю 327 760 ц сіна (14,8 ц з 1 га), пасовиська – 19 921 га, ліси – 80 296 га, сливові сади – 206 га, інші сади – 735 га, виноградники – 10 га [36, р. 425].

З усіх орних площ зернові займали 42 281 га. В тому числі кукурудза – 14 408 га, з валовим збором 202 807 ц, в середньому по 14,0 ц з 1 га; овес – на 12 017 га 132 283 ц (11,0 ц з 1 га середній врожай); пшениця – 6 688 га, з валовим збором 76 955 ц та середньою врожайністю 11,5 ц з 1 га; жито – 6 627 га, валовий збір якого сягав 89 328 ц, а середній – 13,4 ц з 1 га; ячмінь – 2 240 га, при валовому зборі 25 189 ц та середній врожайності 11,2 ц з 1 га. Гречкою засівався лише 301 га.

Культивовані сінокоси та інші кормові культури поширювалися на 11 371 га, в тому числі, конюшина на 7 750 га, з валовим збором 217 475 ц сіна, в середньому по 28,1 ц з 1 га; люцерна – 495 га, що давала 15 576 ц сіна (по 31,4 ц з 1 га). Кормові коренеплоди вирощувалися на 363 га і приносили врожай 72 242 ц (по 199,0 ц з 1 га в середньому).

Продовольчі культури – 13 367 га, з них картоплі 11 753 га, яка давала загальний врожай 1 912 077 ц, а з 1 га – 162,6 ц. Також між кукурудзою сіяли квасоллю (збір 15 998 ц) та гарбузи (114 623 ц) [36, р. 424].

Технічні культури охоплювали 1 329 га. З них конопля на 449 га, з яких збирали 3 041 ц повісом (6,7 ц з 1 га); льон – 265 га і 724 ц повісом (2,7 ц з 1 га); цукровий буряк – 232 га та 47 844 ц коренеплодів (206,2 ц з 1 га).

Площа, зайнята під картоплею, в повіті була на 2-му місці в країні.

В тваринництві найчастіше розводили коней, поголів'я яких у 1936 р. сягало

16 878, волів – 50 587, овець – 28 098, кіз – 2 023, свиней – 22 618. Поширеним було й бджільництво. Про суттєве скорочення або розширення пасік за роки румунського правління немає підстав говорити, оскільки рамокних вуликів у середині 1930-х років налічувалося 4 670, а примітивних (дупляків) – 1 362 [36, р. 425], при тому, що за даними Вашківецького, Вижицького і Сторожинецького повітів станом на 1923 р. нараховувалося 5 294 вулика [6, арк. 4].

Сільське господарство було основною галуззю економіки Хотинського повіту. І навіть ті галузі промисловості, що існували тоді на Хотинщині, були тісно пов'язані з аграрним сектором.

Загальна площа повіту становила 378 200 га. У 1936 р. орні землі склали 303 771 га (80,32 %) від площі повіту і 1,03 % від загальної площі Румунії, неужитки – 1 735 га, природні сінокоси – 3 070 га, пасовиська – 6 728 га, ліси – 39 511 га, сливові сади – 1 132 га, інші фруктові дерева (яблука, груші, горіхи) займали 2 401 га. В повіті поширеним було виноградарство – 363 га.

З площ оброблюваних земель зернові займали 246 935 га, що розподілялися між кукурудзою, якою засівалися 100 320 га (41 %), що давали продукції 1 413 683 ц при середній врожайності 14,1 ц з 1 га; пшеницею на 69 941 га, валові збори якої сягали 604 022 ц, а середня врожайність – 8,6 ц з 1 га; ячменем – 37 450 га, з валовими зборами 309 011 ц, середньою врожайністю 8,2 ц з 1 га; житом – 34 010 га, з валовими зборами 333 309 ц, середньою врожайністю 9,8 ц з 1 га; вівсом – 4 094 га, з продуктивністю 33 478 ц, середньою врожайністю 8,1 ц з 1 га та гречкою – на 1 053 га, з валовим збором 5 397 ц та середньою врожайністю 5,1 ц з 1 га. Під просо відводилося тільки 66 га.

Культивовані сінокоси та інші фуражні культури займали 14 744 га. З них: конюшина на 5 099 га, що давала 105 957 ц сіна при 20,7 ц з 1 га; люцерна – 2 199 га при загальній продуктивності 54 543 ц сіна і середній – 25,6 ц з 1 га. Кормові коренеплоди вирощувалися на 956 га, їх валові збори становили 164 158 ц, по 171,7 ц з 1 га в

середньому. Продовольчі культури займали 16 332 га, з них квасоля – 6 934 га, з валовим збором 50 653 ц і середньою врожайністю 7,3 ц з 1 га; картопля – 5 346 га, загальний врожай якої становив 486 362 ц, а середній – 90,9 ц з 1 га. Картопля між кукурудзою давала 23 024 ц, квасоля – 7 973 ц, гарбузи – 770 879 ц. Технічні культури охоплювали 24 025 га, з них соняшник – 15 445 га, з валовим збором 166 629 ц, середньою врожайністю 10,8 ц з 1 га; цукрові буряки – 2 583 га, із валовим збором і середньою врожайністю 435 419 ц і 168,5 ц з 1 га відповідно; конопля – 1 890 га, з валовим збором 9 281 ц, середнім врожаєм 4,9 ц з 1 га; гірчиця – 1 098 га, із сукупним врожаєм 3 301 ц, та середнім – 3 ц з 1 га; мак – 331 га, з валовим збором 2 170 ц та середньою врожайністю 8,2 ц з 1 га. Площі, засіяні житом, гречкою та маком, займали перше місце у країні. А врожайність анісу в Хотинському повіті була найвищою в Румунії.

У той же час, основні показники поголів'я худоби в Хотинському повіті – коні 55 357, воли 55 073, вівці 178 565, кози 1 306, свині 37 882. Пасічники повіту мали 7 011 рамоквих і 5 771 примітивних вуликів (дупляків) [36, р. 219].

Певного розвитку в повіті у міжвоєнний період набуло шовківництво. Якщо до Першої світової війни тут мало хто ним

займався, то вже 1922 р. шовкопряд був завезений в Хотин та ряд сіл повіту. У 1924 р. в Каплівці утворено демонстраційну плантацію шовковиці, де вирощували кокони шовкопряда, а у Клішківцях на базі лісового господарства наприкінці 1920-х років було створено розсадник для вирощування шовковиці. Поступово галузь почала досить серйозно розвиватися у Хотині, Каплівці, Комарові, Грозинцях та Берновому [32, р. 15].

Отже, протягом міжвоєнного періоду в роки окупації території Північної Буковини і Хотинщини королівською Румунією у сільському господарстві регіону, окрім аграрної реформи, здійснено ще ряд заходів з метою підвищення ефективності роботи аграрного сектору і покращення становища селян. Попри певні труднощі головним результатом румунської аграрної політики стало подолання негативних наслідків Першої світової війни і вихід із кризового стану.

Зокрема, румунська влада важливе місце відводила впорядкуванню органів управління аграрним сектором, відновленню сільськогосподарської школи, сприяла наданню матеріальної допомоги селянам. Проте особлива роль відводилася налагодженню роботи Рільничих камер, які з часом надали суттєву допомогу селянам у веденні своїх господарств.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Державний архів Чернівецької області (далі – ДАЧО), ф. 12, оп. 1, спр. 467 Інформаційне повідомлення особливого відділу сигуранци м. Вижниця про незадоволення населення комуни Вашківці роботою комісії по проведенню аграрної реформи. – 3 арк.
2. ДАЧО, ф. 12, оп. 2, спр. 854 Оголошення Генерального санітарно-ветеринарного інспекторату Буковини про заходи боротьби з епізоотичними захворюваннями. – 2 арк.
3. ДАЧО, ф. 15, оп. 1, спр. 3694 Оголошення зоотехнічної комісії Хотинського повіту про організацію виставки худоби у м. Тиргул-Ліпкань. – 4 арк.
4. ДАЧО, ф. 19, оп. 1, спр. 19 Описи сільськогосподарського інвентарю по комунах і листування з примаріями про продаж і здавання в оренду сільськогосподарських угідь. – 613 арк.
5. ДАЧО, ф. 12, оп. 1, спр. 5013 Справа про затвердження статуту товариства з розвитку садівництва і городництва у Чернівцях. – 32 арк.
6. ДАЧО, ф. 37, оп. 1, спр. 31 Статистичні відомості про кількість вуликів, меду і воску на Буковині. – 4 арк.
7. Anuarul statistic al Romaniei 1922. – București : Tipografia Curții Regale, 1923. – 311 p.
8. Anuarul statistic al Romaniei 1923. – București : Tipografia Curții Regale, 1924. – 274 p.
9. Anuarul statistic al Romaniei 1924. – București : Tipografia Curții Regale, 1925. – 282 p.
10. Anuarul statistic al României 1926. – București : Tipografia Curții Regale, 1927. – 471 p.
11. Anuarul statistic al României 1927. – București : Tipografia Curții Regale, 1928. – 471 p.
12. Codul General al României. Legi uzuale. 1913-1919 / [complet. C. Hamangiu]. – Vol. 8. – București : Editura Librăriei Alcalay & Co. – 1242 p.
13. Codul General al României. Legi noi de unificare. 1919-1922 / [complet. C. Hamangiu]. – Vol. 9. – București. –

- 1288 p.
14. Codul General al României. Legi noi de unificare. 1922-1926 / [complet. C. Hamangiu]. – Vol. 11-12. – București. – 1223 p.
  15. Codul General al României. Legi noi de unificare. 1922-1926 / [complet. C. Hamangiu]. Continuarea vol. 11-12. – Vol. 13-14. – București. – 1295 p.
  16. Codul General al României. Legi noi de unificare. 1926-1929 / [complet. C. Hamangiu]. – Vol. 15-16. – București. – 1318 p.
  17. Legile agrare. 1917-1936 / [complet. G. Alexianu]. – București : Editura Librăriei «Universala» Alcalay & Co. – 230 p.
  18. Ботушанський В. М. Нариси з історії Північної Буковини / В. М. Ботушанський, А. М. Глуговський, І. А. Гриценко. – К. : Наукова думка, 1980. – 339 с.
  19. Грігоровіч Г. Буковинське селянство в ярмі (уринок) // Бажаємо до України! / О. В. Добржанський, В. П. Старик. – Одеса : Маяк, 2008. – С. 1145-1163.
  20. Квітковський Д. Буковина: її минуле і сучасне / Д. Квітковський, Т. Бриндзан, А. Жуковський. – Париж-Філадельфія-Дітройт : Зелена Буковина, 1956. – 965 с.
  21. Кобилянський С. Д. З історії проведення аграрної реформи на Північній Буковині під час окупації краю буржуазно-поміщицькою Румунією / С. Д. Кобилянський // Минуле і сучасне Північної Буковини. – К. : Наукова думка, 1972. – Вип. 1. – С. 40-51.
  22. Курило В. Північна Буковина, її минуле і сучасне / В. Курило, М. Ліщенко, О. Романець. – Ужгород : Карпати, 1969. – 247 с.
  23. Литвинов В. К. Аграрная реформа на Буковине во время румынской оккупации 1921-1926 / В. К. Литвинов // Черновицкий государственный университет. Тезисы докладов XIII отчетной научной сессии профессорско-преподавательского состава. – Черновцы, 1957. – С. 69-70.
  24. Малинский В. Аграрная реформа 1918-1924 гг. в Бессарабии / В. Малинский. – Кишинев, 1949. – 144 с.
  25. Піддубник Г. Буковина, її минуле і сучасне. Суспільно-політичний нарис із малюнками і мапою Буковини / Г. Піддубний. – Харків, 1928. – 256 с.
  26. Популярний курс рільництва // Час. – 1929. – 11 квітня. – С. 1.
  27. Руснак О. Реалізація положень румунської аграрної реформи в Північній Буковині та Хотинщині в міжвоєнний період / О. Руснак // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – Івано-Франківськ, 2009. – Вип. 16. – С. 168-176.
  28. Фролов Н. П. Аграрные отношения в буржуазно-помещичьей Румынии / Н. П. Фролов. – Кишинев, 1958. – 251 с.
  29. Agricultorul. – 1923. – 15 Februarie, № 3, 4.
  30. Agricultorul. – 1923. – 15 Martie, № 5, 6.
  31. Agricultorul. – 1923. – 15 Ianuarie, № 1, 2.
  32. Ambrojevici T. Monografia agricola a județului Hotin / T. Ambrojevici, A. Potlog. – Câmpina : Tipografia și legătoria de cărți M. S. Gheorghiu, 1929. – 49 p.
  33. Buletinul camerei de agricultură a județului Cernăuți. – Cernăuți : Institutul de Arte grafice și Editură «Glasul Bucovinei», 1927. – № 1, Septembrie 31. – 51 p.
  34. Cardaș A. Aspecte din reforma agrară basarabeană / A. Cardaș. – Chișinău, 1924. – 132 p.
  35. Doboș F. Zece ani de viață agricolă în Bucovina / F. Doboș. – Cernăuți : Glasul Bucovinei, 1929. – 36 p.
  36. Enciclopedia României: Țara românească. – Vol. 2. – 756 p.
  37. Matescu N. Rolul agronomilor în legătură cu împrăștierea / N. Matescu // Reforma Socială-Economică-Politică. – 1920. – 18 Septembrie.
  38. Mitrany D. The Land and The Peasant in Roumania. The war and agrarian reform (1917-1921) / D. Mitrany. – London : Milford ; Oxford University press, 1930. – 627 p.

РЕЦЕНЗЕНТИ: д.і.н., професор **Я. В. Верменич**, д.і.н., професор **П. М. Тригуб**

© О. В. Руснак, 2012

Стаття надійшла до редколегії 29.02.2012